

OSMAN HAMDİ BEY'İN TABLolarINDAKİ BAZI HALI TASVİRLERİ VE BU HALILARDAKİ MOTİFİN İRDELENMESİ*

Suzan Bayraktaroğlu**

Özet

Yerel ve yabancı ressam­lar tarafından ilgi gören ve eserlerinde kullanılan Türk halıları, Osman Hamdi Bey'in tablolarında da büyük bir yer tutmuştur. Aynı zamanda arkeolog ve müze müdürü olan ressam Osman Hamdi Bey (1842-1910), büyük figürlü kompozisyonlarıyla batılı anlayışta resmin Türkiye'deki ilk temsilcisi sayılmaktadır. Bu makalede ise ressamın tablolarında kullandığı halıların, Vakıflar Genel Müdürlüğü Müzesinde bulunan halı örnekleri sayesinde stilleri ve motifleri üzerinden ayrıntılı incelemesi yapılmıştır. Bu açıdan 16. ve 19. yüzyıl arasındaki, farklı dönemlere ait halılarda kullanılan hayvan figürleri ve bitkisel motifleri karşılaştırılmış.

Anahtar Kelimeler:

Halı, resim, ressam, hayvan figürü, bitkisel motif

EXAMINING SOME CARPET ILLUSTRATIONS IN THE PAINTINGS OF OSMAN HAMDİ BEY AND THE MOTIVES ON THESE CARPET

Abstract

Turkish carpets, which have drawn interest of many local and foreign painters, also took interest of Osman Hamdi Bey and was illustrated in his paintings. Osman Hamdi Bey (1842-1910), is the painter, museum official and archeologist considered as the pioneer in the paintings with large figure composition in western understanding in Turkey. In this article the carpets that were illustrated in his paintings, examples are available at the General Directorate of Foundations, are examined and compared considering their styles, animal figures and plant motives motives with the other carpets of Medieval and Late Otoman Era.

Key Words:

Carpet, painting, painter, animal figure, plant motive.

* Bu konu Ürdün - Amman'da 2003 yılında yapılan 12. ICTA Sempozyumunda (International Congress of Turkish Art) bildiri olarak sunulmuş fakat basılmamıştır. Bildiri genişletilerek makale haline getirilmiştir.

** Sanat tarihçisi, halı uzmanı, Vakıflar Genel Müdürlüğü Müzeler Müdürü.

Halı ve resim; sanatta etkileşimin sınır tanımaz boyutları, renklerin ve desenlerin üzerine kurgulanmış iki farklı sanat dalında ve iki farklı malzeme ile karşımıza çıkmaktadır.

Türk halıları her dönemde yerli ve yabancı birçok ressamın ilgisini çekmiş, onları etkileyerek tablolarında önemli bir öge olarak yer almıştır. Kimisinde masa üzerinde örtü, kimisinde yerde serili yaygı, kimisinde de duvara veya balkona asılı olarak, çeşitli şekil ve görünümde süsleyici bir unsur olarak kullanılmıştır. “Doğunun lüksü” denilen halılar iç dekorasyonun yanında pazar, panayır gibi yerlerde tüccarlar tarafından alınıp satılırken de resmedilmiştir. Bütün bu betimlemelerde halılar net olarak, tüm desen ve renkleri ayrıntılarıyla görülebilecek şekilde yansıtılmıştır. Halılar adetasergiye çıkarılmıştır.

Lüks tüketim malı halılar tabloya değer katmakta, daha ilgi çekici hale getirmektedir. Türk halılarının tablolara kattığı değerler yanında, tabloların da halı araştırmalarına kattığı bir değer vardır. Halıların üstünde ne zaman ve nerede dokunduğuna dair bir emare bulunmadığı için, tabloların üzerinde yer alan yapılaş tarihine bakarak halıların dokunuş dönemleri üzerine bir tahminde bulunmak ve yorum yapmak mümkün olabilmektedir. Ayrıca tablolardaki halılar bütün ayrıntılarıyla işlenmiş oldukları için hangi yöreye ait oldukları da anlaşılabilir. Bu tablolar ışığında halı tarihinin gelişimini izlemek mümkün olabilmektedir.

14. yüzyıldan itibaren Alman, İtalyan ve Hollandalı ressamların tablolarında Türk halılarının yoğun bir şekilde resmedildiği bilinmektedir. Hatta Erken Devir Osmanlı Halıları, Alman ressam Hans Holbein tablolarında sıklıkla resmedildiği için yanlışlıkla literatüre Holbein halıları olarak geçmiş ve hala bu isimle tanınmaktadır. Uşak ve çevresinde doku- nan, kendi içerisinde dört grup halinde gelişme gösteren Erken Devir Osmanlı Halıları, Holbein I, Holbein II, Holbein III, ve Holbein IV olarak adlandırılmaktadır. Yine Lorenzo Loto, Hans Memling, Carlo Crivelli gibi Avrupalı ressamlar Türk halılarını tablolarında resmetmişlerdir. Lorenzo Lotto, Erken Devir Osmanlı Halılarını resmetmiştir. Hans Memling, kenarları kancalı sekizgen madalyon halindeki gül motifini tablolarında çok iş- lediği için, aslı “Türkmen Gülü” olan bu motif “Memling Gülü” olarak literatüre geçmiştir. Carlo Crivelli ise iri sekiz kollu yıldız motifini tablolarında resmettiği için bu yıldız motifi “Crivelli Yıldızı” olarak anılmıştır.

Ünlü Türk ressamı ve müzecisi Osman Hamdi Bey de tablolarında Türk halılarını seve- rek ve sıklıkla kullanmıştır. Osman Hamdi Bey, 30 Aralık 1842’de İstanbul’da doğmuş, 24 Şubat 1910’da yine İstanbul’da vefat etmiştir. Büyük figürlü kompozisyonlarıyla batılı an- layışta resmin Türkiye’deki ilk temsilcisi sayılan ressam, müzeci ve arkeologdur. Türk res- mine figürü getirerek yenilikçi olmakla birlikte, kendi toplumunun hayat tarzını yansıtan konuları işleyerek gelenekçi olmuştur. (Bayraktaroğlu 1997: 88, 90)

Resimlerinde dekor olarak genellikle tarihi yapıları kullanmış, Osmanlı mimarlık eserlerini ve bu eserlerdeki bezemeleri ve detayları büyük bir titizlikle vermiştir. Mimari eserlerin iç ve dış görünümünün yanı sıra aksesuar olarak tarihi eşyaları kullanmış, camii ve türbelerin

içerisinde bulunan rahleleri, şamdanları, mumları, kandilleri, halıları, kitapları, hat levhaları, silahları ve müzik aletlerini ayrıntılı bir şekilde işlemiştir.

Osman Hamdi Bey resimlerinde genellikle birden fazla halı kullanmış ve halıların üzerindeki desenleri ve renkleri gerçeğe uygun bir şekilde tasvir etmiştir. Aynı zamanda halıları kullanım amaçları doğrultusunda bir kompozisyon içerisinde vermiştir. Örneğin bir halı seccade, üzerinde namaz kılan insanla birlikte tasvir edilmiştir.

Arkeolog ve müzeci olan Osman Hamdi Bey, Türk resmine yaptığı yeniliklerin yanında eski eser ve müzecilik alanlarında yaptığı çalışmalarla da ülkeye birçok yenilikler kazandırmıştır. 19. yüzyılda sadece arkeolojik eserlere değer verilip onlar toplanırken, cami, mescit, tekke, türbe gibi çeşitli vakıf binalarında bulunan ve kullanılan eşyalardan halı, kilim, rahle, şamdan, Kur'an-ı Kerim gibi teberrukat eşyalarının da eski eser niteliği taşıdığını ve toplanarak koruma altına alınması gerektiğini söyleyen ve arkeolojik eserlerle birlikte toplanan ilk uzmandır. Bu şekilde toplanan eserlerle, kazılar neticesinde bulunan eserleri sergileyebilmek için yeni bir bina arayışına giren Osman Hamdi Bey, İstanbul Arkeoloji Müzesini inşa ettirmiştir. Daha sonra bugünkü Askeri Müzenin temeli olan Ešliha-i Askeriye Müzesini düzenlemiştir. Osman Hamdi Bey'in İstanbul dışındaki kentlerde kurduğu eser depoları ilerde kurulacak bölge müzelerinin temeli olmuştur. Vakıf binalarından toplanan eserlerle de daha sonra Evkaf-ı İslamiyye Müzesi kurulmuştur. Tüm bu çabalarıyla çağdaş Türk müzeciliğinin kurucusu olmuştur.

Bu makalede, Vakıflar Genel Müdürlüğü halı koleksiyonunda bulunan ve ressam Osman Hamdi Bey tarafından tablolarında resmi yapılan bir grup halının tanıtımı yapılacak, bu halılar benzer örneklerle karşılaştırılarak, üzerlerinde yer alan ana motifle birlikte tarihi gelişimleri irdelenecek ve bu grubu Türk Halı Sanatı içerisindeki yeri belirlenecektir.

Osman Hamdi Bey'in "İranlı Halıcı" veya "Halı Taciri", "Camii Kapısında", "Türbe Ziyaretinde İki Genç Kız" ve "Ressam Çalışırken" adlı tablolarında görülen bir grup halının ayısından Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde iki adet bulunmaktadır. Bu halının benzerine başka hiçbir yayında ve müze katalogunda rastlanılmamıştır. Ancak yapılan araştırmalarda yurt dışında bir özel koleksiyonda aynı özelliklere sahip bir halının varlığı öğrenilmiştir.

Osman Hamdi Bey'in, Staatliche Museen zu Berlin'de bulunan A 1420 envanter numaralı Halı Taciri adlı tablosunda (*Resim 1*) mimariye ait demir şebekeye asılı olarak duran halı, konumuz olan halıdır. (Bayraktaroğlu 1997: 90) Bir Anadolu halısı olan bu halıda kırmızı zemin üzerinde iri kanatlı böceğe benzeyen hayvan motifleri yer almaktadır. Bu motifler yanlarda ikişer adet, ortada üçer adet olmak üzere dışarı bakar şekilde yerleştirilmişlerdir. Kanatların ucundan uzanan dal üzerinde sümbül, karanfil, gibi çiçekler yer almaktadır. Sarı zeminli tek sıra bordüründe ise tekrarlayan motifler halinde küçük kareler içerisinde stilize kuş figürleri bulunmaktadır. İç dolguyu bordürlerden ayıran, küçük üçgenlerden oluşan bir zikzak sırası, ve ana bordürün iki yanında mavi renkli iki ince bordür yer almaktadır.

Resim 1: Osman Hamdi Bey'in Halı Taciri veya İranlı Halıcı adlı tablosu. Staatliche Museen zu Berlin, Env. No: A 1420.

Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde bulunan ve burada tanıtacağımız halılarda da kırmızı zemin üzerinde çift mihrap nişi içerisinde iri kanatlı böceğe benzeyen motifleri görmekteyiz (Resim 2-3).

Resim 2: Stilize Hayvan Figürlü Halı. Ankara Vakıf Eserleri Müzesi, Env. No: 2007, Ölçüleri: 257x88 cm.

Resim 3: Stilize Hayvan Figürlü Halı. Ankara Vakıf Eserleri Müzesi, Env. No: 374, Ölçüleri: 260x103 cm.

Osman Hamdi Bey'in "Türbe Ziyaretinde İki Genç Kız" adlı diğer tablosunda da iki halı tasviri yer almaktadır. Sağda, kızların üzerinde durdukları halı, "Halı Taciri" tablosunda gördüğümüz iri kanatlı hayvan motifli halının tamamen benzeridir (Resim 4). Solda ise bir Milas halısı yer almaktadır.

Resim 4: Osman Hamdi Bey'in Türbe Ziyaretinde İki Genç Kız adlı tablosu. Mustafa Cezar'dan. s. 19-20.

“Ressam Çalışırken” adlı tablosunda, ressamın üzerinde durduğu halının bordüründe de bu stilize iri kanatlı hayvan motifi görülmektedir (*Resim 5*).

Resim 5: Osman Hamdi Bey'in Ressam Çalışırken adlı tablosu. Mustafa Cezar'dan. s.21

Osman Hamdi Bey'in “Cami Kapısında” adlı tablosunda (*Resim 6*) kapının üstünden aşağı doğru sarkan halı da konumuz olan halılardandır.

Resim 6: Osman Hamdi Bey'in Cami Kapısında adlı tablosu. Mustafa Cezar'dan. s.261.

Vakıflar Genel Müdürlüğüne bağlı Ankara Vakıf Eserleri Müzesinde bulunan iki halı, Kastamonu Nasrullah Camiinden getirilmiştir. Her ikisinin de boyuna olarak yarıya yakın kısmı yok olmuştur.

Bu halılardan biri Kültür Bakanlığı tarafından yayınlanmıştır. (Catalog No: 4. 1990. Code 0401.) Aynı halının bir fotoğrafı V. Belgin Demirsar'ın (Demirsar 1987: 74) ve Deniz Turgut (Şam)'ın (Turgut (Şam)1998: 80, 97) yüksek lisans tezlerinde bulunmaktadır.¹

Osman Hamdi Bey'in müze kurmakla görevlendirildiği dönemde yoğun bir eser toplama çalışması yapılmış; arkeolojik alanların yanında, Türk-İslam yapılarından da birçok eser İstanbul'da toplanmıştır. Çünkü Osman Hamdi Bey o dönemlere kadar değer verilmeyen ve toplanmaya layık bulunmayan Türk İslam devri el sanatı ürünlerinin de birer değer olduğunu ve toplanması ve korunması gerektiğini düşünmüş ve arkeolojik eserlerin yanında Türk İslam devri eserlerini de toplamıştır. Bu bağlamda İstanbul'daki müzelerde, bu halılardan olması gerekir, diye düşünülmüş; ancak yapılan araştırmada İstanbul Vakıflar Halı Müzesinde ve Türk ve İslam Eserleri Müzesinde bulunmadığı öğrenilmiştir. Ressam bu desendeki halıları bu kadar çok resmettiğine göre çok iyi tanıyor olmalıdır. Büyük olasılıkla kendi evindeki halılardan biridir. Bu ve benzeri halılar o devirde her evde bulunabilen canlı renkli, geometrik desenli, küçük boyutlu halılardır. Vakıflar Genel Müdürlüğünde halı uzmanı olarak Türkiye genelinde binlerce caminin halıları tarafımdan incelenmiş, fakat bu desende sadece iki halıya rastlanılmıştır.

Kastamonu Nasrullah Camiinden Vakıflar Genel Müdürlüğüne getirilen iki halıdan, 2007 envanter numaralı olan (*Resim 2*) halı 2,57x0,88 m. ölçülerinde, 374 envanter numaralı (*Resim 3*) halı 2,60x1,03 m. ölçülerindedir. Taban veya sedir halısı olarak yapılmışlardır. Kırmızı zeminli çift mihrap şeklinde bir iç dolguya sahiptirler. Mihrap tepelikleri küçük basamaklıdır. Çift mihrabın içi geometrik ve bitkisel hatlı birçok motifle doldurulmuştur. Tepeliklere yakın yerde çiçek motifleri, aralarda rozetler ve yıldızlar vardır. Bunların dışında ikisi yana, birisi yukarı bakan, iri kanatlı hayvana benzeyen motif bulunur. Halının eksiksiz olduğunu düşünürsek, bu motiften diğer yana bakan iki tane daha olduğu anlaşılmaktadır. Yukarıda söz edilen tezde de (Turgut (Şam)1998: 80, 97) halının bütün hali ve üzerinde beş adet bu motif görülmektedir. Gövde ve kanatlar beyaz renkte olup, gövdenin içi kahverengi ve mavi renklidir. Kanatların ucundan son derece gerçekçi bir şekilde, bir ince dal üzerinde sümbül çiçekleri uzanmaktadır. Bu sümbüller açık-koyu mavi ve sarı renklerdedir. Halının köşelikleri beyaz zeminli olup üzerinde kırmızı, mavi renklerde bitkisel bezeme vardır.

Halıyı iki ince bir kalın bordür çevirir. İçteki ince bordürde kıvrık hatlı motifler, dıştakinde yıldızlar işlidir. Ana bordürü koyu sarı zeminli olup üzerinde kareye yakın dikdörtgen

¹ Adı geçen tezde, sayfa 97'de bu halıdan bir bütün, sayfa 80'de bir yarım iki örnek vardır. Bütün olanı Yörük halısı diye nitelendirilirken, diğeri 18.yy. Konya halısı diye anılmıştır. Fakat kaynak gösterilmemiştir. Yapılan araştırmalar sonucunda yarım olan halının Vakıflar Genel Müdürlüğüne ait olan halı olduğu kesinlik kazanmıştır. (Turgut (Şam)1998: 80, 97)

formlar içinde geometrik motifler işlidir. Bunlar bir eksen üzerinde iki yana doğru uzanan stilize kuşa benzer motiflerdir. Halıda mevcut olan bu bordür şeması Kuzeydoğu Anadolu veya Güney Kafkasya'da dokunan halılarda da görülmektedir. İstanbul Vakıflar Halı Müzesinde bulunan A-187 envanter numaralı halıda bu bordür şemasının aynısı görülmektedir (Resim 7) (Balpınar vd.:1988 342-343).

Resim 7: Kafkas Halısı, İstanbul Vakıflar Halı Müzesi, Env. No. A-187.

Halıda dikkati çeken bu stilize hayvan motifleridir. Bu motifleri oluşturan, son derece gerçekçi bir şekilde işlenmiş, kanatlarını iki yana açmış uğur böceği gibi bir hayvan figürüdür. İki kanadın ucundan uzanan dalda sümbül çiçekleri vardır. Bu figürü irdeleyecek olursak; Anadolu'daki çıkış noktasının Osmanlı Saray Halıları olduğunu düşünmekteyiz. 16. yüzyılda Türk Halı Sanatında geometrik örnekli halı çeşitlerinin yanında, madalyon ve bitkisel motiflerin kullanılmaya başlanmasıyla yeni halı çeşitleri ortaya çıkmıştır. Tebriz ve Kahire'nin Osmanlılar tarafından alınmasıyla, Türk halı sanatında yeni bir teknik ve desen anlayışı doğmuştur. Osmanlı Saray Halıları denilen bu halılar, bir gelişme sonucu değil, birdenbire ortaya çıkmışlardır. 16. yüzyıl İran halılarından alınmış sivri, kıvrık hançer yaprakları, palmet şekilleri ve madalyonlar, tipik Türk üslubunda natüralist lale, sümbül, karanfil çiçekleriyle birleşerek yeni bir halı deseni dünyaya yaratılmıştır. İran halılarının zemin deseni olarak kullanılan kıvrık dal sistemi, Osmanlı Saray halılarının zemininde daha gevşek halde esas zemin örneği olarak kullanılmıştır. Araya katılan bahar dalları, sümbül, lale, karanfil ve gül çiçekleri tabiattakine çok yakın olarak verilmiştir. Ayrıca çiçeklerin bu kadar natüralist hatlarla çizilmesine Türk sanatının bir çok dalında rastlanılmaktadır.

Osmanlı Saray Halıları; zemin kompozisyonlarına göre, birbirine bağlı özellikler gösteren birkaç ana şema içinde toplanabilir. Bunlardan birisi; dört çift çatallı hançeri yaprağının

meydana getirdiği baklavaların, alternatif olarak kaydırılmış eksenler üzerinde sonsuza doğru sıralanmasından meydana gelen kompozisyonudur. İri baklavaların ortasında “S” şeklinde kıvrılmış dalların bağladığı iri palmet çiçekleri vardır (Yetkin 1991: 121). Bu kompozisyonda görülen iki yana kıvrılarak uzanan hançeri yapraklar ve palmetler burada tanıttığımız halılardaki motifin çıkış noktasıdır (Resim 8). Tamamen bitkisel bir iç dolgu bezemesi olarak 16. yüzyıl Osmanlı Saray Halılarında yer almıştır.

Resim 8: Osmanlı Saray Halısı, 16.yüzyıl. Şerare Yetkin'den s.112.

İlk kez 16. yüzyılda Osmanlı Saray Halılarında ortaya çıkan bitkisel karakterli bu motifin 19. yüzyıldaki örneklerle gelinceye kadar geçirdiği evreleri şu şekilde izlemek mümkün olmaktadır: 16. yüzyıl Osmanlı Saray Halılarında zemin motifi olarak görülen bu motif, 17-18. yüzyıl halılarında bordür deseni olarak karşımıza çıkmaktadır. 19. yüzyılda ise tekrar zemin deseni olarak görülmektedir.

Vakıflar Genel Müdürlüğü koleksiyonunda bulunan E.252 envanter numaralı 1,18x0,53 m. ölçülerindeki bir 17. yüzyıl Uşak halı parçası bordüründe bu motifi görmekteyiz (Resim 9). Ortada iri bir çiçek, üzerinde iki yana açılan hançer yapraklarla tamamen bitkisel bir karakter arz etmektedir.

Resim 9: Uşak Halısı 17. yüzyıl, Ankara Vakıf Eserleri Müzesi, Env. No: E.252, Ölçüleri: 118x53.

Bu motif 17. yüzyıl Gördes ve Milas halılarında da görülmektedir. Burada bir bordür süslemesi olarak karşımıza çıkan bu motif, yine bitkisel bir bezemedir. Ortada iri palmet veya yıldız çiçeği ve iki yana açılan hançeri yapraklar yer almaktadır. Nitekim yapraklardan uzanan dal ve üzerinde sümbüller ve karanfiller bulunmaktadır. Bazı Gördes halılarında bunları oldukça gerçekçi bir şekilde, bazılarında ise deforme olmuş bir şekilde görmekteyiz (Larson 1978: 65).

17. yüzyıla tarihlenen ve buldukları yerden dolayı Transilvanya halıları denilen, aslında Gördes halıları olan halılarda da bu motifi kenar bordürü bezemesi olarak görmekteyiz. Budapest Museum of Applied Arts'da bulunan 15617 envanter numaralı 17. yüzyıl Gördes halısının kenar bordüründe sarı zemin üzerinde rozet ve diğer çiçek motifi ve üzerinde hançeri yapraklar bulunmaktadır. (Pasztor 2007: 160-161). İrdelemekte olduğumuz motifin burada henüz bitkisel karakterini koruduğu görülmektedir (*Resim 10*). Kanat olarak yorumladığımız hançer yapraklar ve gövde kısmı diğer örnekler göre daha zarif ve ince olarak işlenmiş, sümbül, karanfil ve laleler daha yuvarlak hatlı ve belirgin bir şekilde verilmiştir. Budapest Museum of Applied Arts'da, kenar bordüründe bu desenlerin işlendiği bir kaç Gördes Halısı bulunmaktadır.

Aynı müzede bulunan 54.377.1 envanter numaralı halının sarı zeminli ana bordüründe yapraklar biraz karışık bir şekilde verilmiş olmasına rağmen, burada tanıtmaya çalıştığımız motif olduğu belli olmaktadır (Batari 1996: 28-29. Fotoğraf 212; Pasztor 2007: 164-165). Aynı müzede Env. no: 24.457 olan bir diğer örnekte ise (*Resim 11*) bu motifi oldukça net ve düzenli bir şekilde görmekteyiz. Konumuz olan motif, burada da kanatlarını iki yana açmış hayvan figürüne daha çok benzemektedir. Sarı zeminli ana bordür üzerinde gövdesi iri bir çiçek şeklinde, kanatları iki yana açılmış, başında duyargaya benzeyen uzantıları ve gövdesinde omurgaya benzeyen desenler olan stilize hayvan figürü ve kanatların ucunda ise çok gerçekçi bir şekilde sümbül ve karanfil çiçekleri bulunmaktadır. Beyaz, kırmızı, mavi ve az olarak da mor renkler kullanılmıştır (Batari 1996: 28-29. Fotoğraf 213; Pasztor 2007: 158-159).

Resim 10: Gördes Halısı, 17. yüzyıl. Budapest Museum of Applied Arts, Env. no: 15617.

Resim 11: Gördes Halısı, 17. yüzyıl. Budapest Museum of Applied Arts, Env. No:24.457. E. Pasztor'dan.

Aynı müzede bulunan 7951 envanter numaralı halının kenar bordüründe de aynı motifi görmekteyiz (*Resim 12*) (Pasztor 2007: 166-167). Bu örneklerle beraber bitkisel karakterli motifin artık bir hayvan figürüne benzemeye başladığını görmekteyiz. Hançeri yaprakların, iki yana açılan kanat haline geldiği dikkati çekmektedir.

Resim 12: Gördes Halısı, 17. yüzyıl. Budapest Museum of Applied Arts, Env. No:7951.

Bir 17. yüzyıl İstanbul halısının bordürlerinde bu motifi görmekteyiz. Burada kanatlar hançer yaprağı şeklindedir. Gövde kısmı gül ve yıldız çiçeği olarak isimlendirilmektedir. Aralarda karanfil, lale ve sümbül çiçekleri bulunur. Bu bordürün cennet bahçesini temsil ettiği ifade edilmektedir. (Catalog No: 4, 1990, Code 0448)

17. yüzyıla tarihlenen iki Milas halısının bordüründe bu motifi görmekteyiz. Bunlar akasya, gül ve rozet olarak tanımlanmaktadır. Kanat uçlarında sümbül çiçekleri ve aralarda karanfiller bulunur. (Catalog No: 1:1990, Code 0029 ve 0030)

Diğer bir 17. yüzyıl Gördes halısının bordüründe yer alan bu motif daha bitkisel karakterli olup, orta yerleri akasya ve gül olarak tanımlanmakta, aralarda bahar dalları, sümbüller ve karanfiller bulunmaktadır. (Catalog No: 2: 1990 Code 0129)

İstanbul Vakıflar Halı Müzesinde bulunan 18. yüzyıl Gördes halısının bordüründe bitkisel karakterde bu motife rastlanmaktadır. Burada gövde kısmı palmet şeklindedir. Aralarda sümbül, gül, karanfil çiçekleri bulunur. (Catalog No: 1: 1990 Code 0143)

Bir 18. yüzyıl Milas Halısının bordüründe iri stilize hayvan şeklinde bu motif yer almaktadır. Kanatların ucundan uzanan sümbüller ise daha küçük ve gösterişsiz, belirginleşmemiş bir şekilde yer almaktadır. Burada da gövde kısmı yıldız çiçeği ve gül olarak nitelendirilmiştir. (Catalog No: 4: 1990 Code 0432)

Vakıflar Genel Müdürlüğü koleksiyonundan çalınan, 23.800 envanter numarası ile kayıtlı bir diğer Doğu Anadolu yolluk halısında da (*Resim 13*), kanatlı hayvan motifini bordür deseni olarak görüyoruz. (Catalog No: 5: 1995 Code 0592; Bayraktaroğlu: 1997. 92) Burada da hayvan figürüne daha çok benzemekte, bitkisel bezemeden kalan tek unsur, kanadın ucundaki sümbül çiçekleri olmaktadır. Gövde kısmı akasya olarak tanımlanmaktadır. Kafkas etkili bu 19. yüzyıl Doğu Anadolu halısının iç dolgusunda görülen oklu motifi ise, Çanakkale halılarının ana desenlerinden birisi olup, Çanakkale yöresinde Kafkasya'dan gelen göçmenler tarafından dokunmaktadır (Bayraktaroğlu: 1985, 251).

Resim 13: Doğu Anadolu yolluk halısı, 19. yüzyıl. Env. No: 23.800. Vakıflar Genel Müdürlüğü'nden çalınmıştır.

Bu gruba ait olan ve Brian ve Sephanie Morehouese Koleksiyonunda bulunan halıda ise bu motifin hem bordür, hem de iç dolgu deseni olarak kullanıldığı görülmektedir (*Resim 14*). Halının iç dolgusunda kırmızı zemin üzerinde ikişer karşılıklı, iki adet de tek vaziyette, toplam altı konumuz olan stilize hayvan figürü işlenmiştir. Burada figürler daha keskin hatlı ve köşeli olarak verilmiştir. Kanadın ucundaki sümbül, lale ve karanfillerin işlendiği dal motifi bu halıda görülmemektedir. Bunların yerinde sekiz kollu yıldız şeklinde rozetler ve daha küçük ve stilize bitkisel motifler yer almaktadır. Ana bordür oldukça kalın olup, iki tarafında mavi renkli birer ince bordür bulunur. Mavi bordürlerde küçük yıldızlar yer alır. Ana bordür üzerinde de kanatlı hayvan figürleri irili ufaklı verilmiştir. Ufak olanların gövde kısmındaki koçboynuzu şeklindeki çıkıntılarla motif, hayvan figürüne daha çok benzemektedir. Bordür üzerinde bu motif sırasıyla bir gövde ve iki kanatlı olarak, bir de gövdesiz iki yana açılan kanat olarak, ardı ardına verilmiştir. Kanatların ucunda olması gereken çiçekli dal motifi, düz çizgi halinde, çok stilize şekilde ve sık sık işlenmiştir.

Resim 14: Batı Anadolu Halısı. 19. yüzyıl. Brian ve Sephanie Morehouese koleksiyonunda.

Sonuç olarak; İran Halılarının etkisiyle 16. yüzyıl Osmanlı Saray Halılarında zemin deseni olarak ortaya çıkan, tamamen bitkisel nitelikli, ince ve zarif bir süsleme motifi olarak gördüğümüz bu desen, 17. yüzyılda yine bitkisel nitelikte fakat iri ve kaba olarak kenar bordürlerinde devam ederken, bir yandan da 17. yüzyıl Gördes ve Milas halılarının bordüründe iri kanatlı hayvan figürü şeklinde ve çok miktarda görülmeye başlamıştır. 19. yüzyılda ise zemin deseni olarak, daha arkaik, daha sert ve daha yalın bir şekilde ve tamamen bir hayvan stilizasyonu olarak karşımıza çıkmıştır. İran halılarının ve 16. yüzyıl Osmanlı Saray halılarının tek düğüm sistemi ile yapılması, daha yuvarlak ve kıvrık desenlerin işlenmesine olanak sağlamış; fakat daha sonra Türk düğümü ile yapılan Türk halılarında, genel geometrik karaktere dönmüş ve 19. yüzyılda bu motif esas yapısından uzaklaşarak stilize hayvan görünümü almıştır.

Burada tanıttığım Vakıflar Genel Müdürlüğüne ait halıların adı geçen kaynaklarda Konya ve Yörük halısı olduğu belirtilmektedir. Ancak bu halıların özellikle kenar bordürleri Kafkas etkisini göstermektedir. 16. yüzyıl Saray Halılarında, 17. yüzyıl Gördes ve Milas halılarında görülen bu motifin 19. yüzyılda Batı Anadolu, Konya ve Doğu Anadolu'da görülmesini de Anadolu'da yörüklerin sürekli yer değiştirmesi ve Anadolu'dan Avrupa'ya yapılan halı ticaretinin bir kolunun da Doğu Anadolu'dan, Karadeniz'in kuzeyinden yapılmasıyla açıklayabiliriz.

Osman Hamdi Bey tablolarında Türk halılarını severek ve sıklıkla kullanmıştır. Özellikle Milas, Kula, Gördes ve Uşak halılarının değişik türlerini, çok değişik kompozisyonlar halinde, mimari ve figürle birlikte kullanmıştır. Tablolarında Türk Halılarını kullanan Avrupalı ressamın tarihlendirme konusunda halı sanatına yaptıkları katkılar gibi, Osman Hamdi Beyin tablolarında bulunan halılar da, müze ve koleksiyonlarda bulunan halıların tarihlendirilmesinde büyük katkılar sağlamıştır.

Osman Hamdi Beyin, birçok tablosunda resmedilen konumuz olan bu halılar ise Türk Halı Sanatında çok az rastlanan bir grup olarak karşımıza çıkmaktadır. Ankara Vakıf Eserleri Müzesinde bulunan bu halılar Osman Hamdi Bey'in tablolarında yer alarak tanınmışlardır. Osman Hamdi Bey'i etkileyen 19. yüzyıla ait Kafkas etkili Anadolu halısı, sanatta etkileşimi yansıtan bir örnek olarak halı sanatı içerisinde yerini almıştır.

KAYNAKÇA:

- Balpınar, B. Hirsch, U. (1988), *Carpets of the Vakıflar Museum İstanbul*, Wesel W. Germany,
- Batari, F. (1994), *Ottoman Turkish Carpets*, Budapest- Keszthely, Budapest Museum of Applied Arts, Budapest and Helikon Castle Museum Keszthely.
- Batari, F. (1996), *Turkish Carpets From Budapest, Turkish Carpets from the 13 th - 18 th Centuries*, Tekstilbank Yayını. 28-29.
- Bayraktaroğlu, S. (1985), Çanakkale Halıları, *Vakıflar Dergisi*, (XIX), 237-260.
- _____, S. (1997), Türk Halılarında Batı Literatürü Konusu, *Arış*, (1), 86-93.
- Bayraktaroğlu, S. Özçelik, S., (2007) *Halı Müzesi ile Kilim ve Düz Dokuma Yaygılar Müzesi Kataloğu*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını.
- Cezar, M. (1971), *Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi, İstanbul*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- _____, (1995), *Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi*, İkinci baskı, Paris.
- Demirsar, V.B. (1987), *Osman Hamdi'nin Tablolarında Gerçekle İlişkiler*, Sanat Tarihi Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Giray, K. (1999), Osmanlı İmparatorluğunda Yağlı Boya Resim Sanatının Gelişim Çizgisi, *Osmanlı*, 11. Cilt, Ankara.
- Larson, K. (1978), *Rugs and Carpets of the Orient*, London.
- Pasztor, E. (2007). *Ottoman Turkish Carpets*. Budapest. Museum of Applied Arts.
- Turgut (Şam), D. (1998), *Ressam Osman Hamdi ve Gerome'un Tablolarında Resmettiği Halılar*, Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Geleneksel Türk El Sanatları Bölümü Halı Kilim ve Eski Kumaş Desenleri Ana Sanat Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Turkish Handwoven Carpets, (1990). Catalog No: 1, Ankara: Turkish Republic Ministry of Culture.
- _____, (1990). Catalog No: 2, Ankara: Turkish Republic Ministry of Culture,.
- _____, (1990). Catalog No: 4, Ankara: Turkish Republic Ministry of Culture.
- _____, (1995). Catalog No: 5, Ankara: Turkish Republic Ministry of Culture, Code 0592.
- Yetkin, Ş. (1991). *Türk Halı Sanatı*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

